

فهرست

سر سخن

آسیب‌شناسی مقاله‌نویسی، چاپ، تجدید چاپ، نشر و توزیع کتاب (۲۵)..... ۳-۴

جستار

حکم آستانه شیخ ابواسحاق کازرونی (۸۲۶ق) / عمادالدین شیخ‌الحکامی ۵-۹

کریم خراسان کیست؟ / سید علی میرافضلی ۱۰-۱۱

زندگی‌نامه منظوم عبدالقادر مراغی به قلم خودش؛ معرفی یک سند، همراه با یادداشتی مقدماتی /

علی فردوسی ۱۲-۱۷

گزارش برگدال از کشف و استرداد نسخه‌های خطی مسروقه کتابخانه سلطنتی / محمدصادق

میرزا ابوالقاسمی ۱۸-۲۲

کهن‌ترین نمونه‌های شناخته‌شده کاغذ ابری / علی صفری آق‌قلعه ۲۳-۳۶

حذف حرف عطف و یکی از ساخت‌های نامأنوس دستوری در شعر کهن / مسعود راستی‌پور ۳۷-۴۱

شاهنامه فردوسی در بافت عصر غزنوی / آ.سی. اس. بیگاک؛ ترجمه: حمیدرضا حکیمی ۴۲-۵۶

فارسی یهودی کهن در میانه فارسی میانه و فارسی دری کهن؛ بازآزمایی یک فرضیه مشهور / لودویگ پاول؛

ترجمه: ستایش دشتی ۵۷-۶۳

کاتب نسبت خرقه شاه‌نعمت‌الله ولی در المشیخه‌خاندان حتمثی یزدی / محمدرضا ابوبی مهریزی ۶۴-۶۸

برگی از تاریخ (۲)؛ معرفی نامه‌ای از حسنعلی خان گروسی (امیرنظام) / محمدجواد جدی ۶۹-۷۱

پرده ماده یا پرده یاده؟ / یاسر دالوند ۷۲-۷۳

ثبت کتیبه‌های حکومتی فرهادمیرزا معتمدالدوله در ولایت کردستان / جواد ددهجانی ۷۴-۷۹

تیتی و میتی / ایمان منسوب بصری، حسن زیاری ۸۰

چهارپاره / علی صفری آق‌قلعه ۸۱-۹۴

طاق گز؛ جای‌نامی در خسرو و شیرین نظامی / علی کریم‌زاده ۹۵-۹۶

نقد و بررسی

بررسی انتقادی تصحیح کفایة الطّب حبیبش تغلیسی / عرفان‌جوینة بهروز ۹۷-۱۱۷

چند انتقاد واجب از فصل دوم کتاب رده‌شناسی زبان‌های ایرانی / سیداحمدرضا قائم‌مقامی ۱۱۸-۱۲۲

باز چاپ پرتوستان یا مصداقی برای خورشید به گل اندودن / محمدابراهیم ایرج‌پور ۱۲۳-۱۳۳

نگاهی دوباره به تصحیح خلاصه‌الاشعار و زیده‌الافکار (بخش شیراز و نواحی آن) / مرتضی موسوی ۱۳۴-۱۴۱

ملاحظات در فهرس جدید کتابخانه ملی ایران / مصطفی درابنی ۱۴۲-۱۵۳

توضیحاتی درباره دیوان منوچهری به تصحیح سعید شیری و بازنگری در تصحیح برخی ابیات

منوچهری / راهبه آبادیان ۱۵۴-۱۶۶

چاپی نه در خور متن از متنی نه در خور چاپ! / علی شاپوران ۱۶۷-۱۷۴

از کشفیات در اشعار کسایی تا سرقات از یافته‌های ریاحی! / محسن شریفی‌ضحی ۱۷۵-۱۸۰

تکمله‌ای بر مقاله «کهن‌ترین مکتوب تاریخ‌دار فارسی» / سلمان ساکت ۱۸۱-۱۸۲

تصحیح و بازخوانی عباراتی از جواهرنامه نظامی / اکبر حیدریان ۱۸۳-۱۸۶

فهرست نسخ خطی فارسی کتابخانه و مرکز اطلاعات آکادمی علوم مجارستان / مزده محمدی ۱۸۷-۱۹۰

پژوهش‌هایی در باب تحقیق

ریشه‌شناسی چه می‌کند؟ (۳) / سیداحمدرضا قائم‌مقامی ۱۹۱-۱۹۸

ایران در متون و منابع عثمانی (۱۷)

زندگی و آثار خورشیدپاشا / نصرالله صالحی ۱۹۹-۲۰۱

درباره نوشته‌های شمشین

درباره «ولادت خواجه به روایت خواجه» / لیلی وهرام ۲۰۲-۲۰۷

۷۸ - ۷۹

فصلنامه تخصصی اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی دوره سوم، سال دوم، شماره یکم و دوم بهار - تابستان ۱۳۹۶ [انتشار: زمستان ۱۳۹۷]

صاحب امتیاز:

مرکز پژوهشی میراث مکتوب

مدیر مسئول و سردبیر: اکبر ایرانی

معاون سردبیر: مسعود راستی‌پور

مدیر داخلی: یونس تسلیمی پاک

طراح جلد: محمود خانی

چاپ

نقره‌آبی

نشانی مجله:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و ابوریحان، ساختمان فروردین، شماره ۱۱۸۲، طبقه دوم.

شناسه پستی: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲

دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir
gozresh@mirasmaktoob.ir

بها: ۱۵۰،۰۰۰ ریال

روی جلد: انجامه دستنویسی از ترجیع‌بند جامی (نسخه W651 موزه هنری والترز، نستعلیق ممتاز محمدزمان التبریزی، مورخ ۹۹۸ هجری)

تصویر خط بسمله

از نسخه کتابخانه John Rylands

نصرالله صالحی

زندگی

در بارهٔ زمان و محل تولد خورشیدپاشا در منابع آگاهی خاصی نیامده است. با این حال سال تولد او را با تردید ۱۲۲۸/۱۸۱۳ نوشته‌اند (د. ترک: ۱۹/۳۹۰). او در نزد عبدالجلیل یحیی پاشا به تحصیل پرداخت. پس از پایان تحصیل، در «دایرهٔ مکاتیب خارجی» با منصب کاتبی مشغول به کار شد. از «سیاحتنامهٔ حدود» او چنین برمی‌آید که در فاصلهٔ سال‌های ۱۲۶۴ تا ۱۲۶۸ قمری به عنوان کاتب درویش پاشا در کمیسیون تحدید حدود ایران و عثمانی حضور داشته و به دستور او اقدام به نوشتن سیاحت‌نامهٔ مزبور کرده است (خورشیدپاشا، ۱۹۹۷: مقدمهٔ مصحح، xxiv). با اینکه آگاهی خاصی دربارهٔ زندگی و مناصب خورشیدپاشا در سال‌های مقارن با تشکیل کمیسیون مزبور در دست نیست، ولی از احوال او در سال‌های بعد از ۱۲۷۶ قمری آگاهی‌های مبسوطی موجود است. از جمله اینکه در ذیحجهٔ ۱۲۷۶، همراه با فؤادپاشا به مأموریت شام عزیمت نمود. همچنین در رمضان ۱۲۷۹، با منصب بیگلریگی روم‌ایلی، به عنوان متصرف (/والی) قدس شریف، در ۷ رمضان ۱۲۸۰ با رتبهٔ وزارت، والی صیدا و در ذی‌قعدة ۱۲۸۱ والی ارضروم شد. از ۱۲۸۱ تا ۱۲۸۷ بارها به مناصب مختلف منصوب شد، از جمله: نظارت مالیه، والی گری ادرنه، نظارت اوقاف همایون و والی گری حجاز. در اول شعبان ۱۲۸۷ نشان رتبهٔ یک عثمانی به او اعطا شد (ثریا، ۱۳۰۸-۱۳۱۵: ۱۳/۲-۱۳۱۲؛ اینال، ۱۳۳۵: ۱۴۳-۱۴۲؛ د. ترک: همانجا). خورشیدپاشا به علت لیاقت و

توانمندی‌ای که از خود نشان داد، در فاصلهٔ سال‌های ۱۲۸۹ تا ۱۲۹۵ بارها به مناصب مختلف دیگری نیز منصوب شد. از جمله: والی گری ولایت معموره‌العزیز، والی گری سیواس، نظارت اوقاف همایون، مستشاری صدارت شروانی‌زاده رشدی پاشا، نظارت احکام عدلیه، والی گری ادرنه، والی گری آیدین، ریاست کمیسیون قوائم نقدیه، والی گری حلب، و مستشاری صدارت ادهم پاشا و ریاست کمیسیون مأمورین (اینال، ۱۳۳۵: ۱۴۳). خورشیدپاشا در سال‌های پایانی عمر نیز چندین بار به مناصب گوناگونان، از نظارت عدلیه تا والی گری ولایت آنقره (=آنکارا)، گمارده شد. وی سرانجام در ۷ ربیع‌الاول ۱۲۹۹ در آنکارا وفات یافت (همان: ۱۴۴).

۴۳. سیاحتنامهٔ حدود

به موجب مادهٔ سوم عهدنامهٔ دوم ارزنة‌الروم، منعقد میان ایران و عثمانی (۱۸۴۷/۱۲۶۳)، مقرر شده بود که کمیسیون تحدید حدود با حضور نمایندگان روس و انگلیس تشکیل گردد. وظیفهٔ اصلی کمیسیون، تعیین مرزهای دو کشور از محمره/خرمشهر تا آغری داغ/آرارات بود. کمیسیون با نمایندگانی از ایران (میرزا جعفرخان مشیرالدوله)، روسیه (سرهنگ چریکف)، انگلیس (ویلیامز) و عثمانی (درویش پاشا) تشکیل شد (آدمیت، ۲۵۳۵: ۵۸۱؛ نصیری، ۱۳۷۱: ۳/هفت؛ چریکف، ۱۳۵۸: ۴-۳). همهٔ این افراد در طول دوران گردش حدود، که چهار سال به درازا کشید (۶۸-۱۲۶۴ق)، اقدام به نوشتن شرح مأموریت خود کردند (برای آگاهی از مشخصات آثار منتشرشده، نک. درویش پاشا، ۱۳۹۷: ۸-۹). البته

نفر دوم هیأت نمایندگی عثمانی، یعنی خورشیدپاشا، نیز اثر مستقلی به نام سیاحتنامه حدود تألیف نمود. درباره سمت خورشیدپاشا در کمیسیون تحدید حدود در منابع، تعابیر مختلف اما نزدیک به هم آمده است. علاءالدین اثر او را کاتب درویش پاشا (خورشیدپاشا، ۲۰۰۸: مقدمه مصحح، xxiv)، چریکف او را منشی هیأت عثمانی (چریکف، ۱۳۵۸: ۴) و میرزا محبعلی خان او را اسرارنویس درویش پاشا (محبعلی خان، ۱۳۹۵: ۳۹۰) معرفی کرده‌اند. از این اظهارات چنین برمی آید که خورشیدپاشا در کمیسیون تحدید حدود سمت منشی و کاتب درویش پاشا را داشته و موظف بوده تا در طول دوران چهارساله تحدید حدود، مشاهدات و مطالعات خود را به رشته تحریر در آورد. بنابراین، در میان هیأت‌های نمایندگی چهار دولت، تنها منشی و کاتب درویش پاشا، یعنی خورشیدپاشا، اقدام به نوشتن اثر مستقل کرده است. سیاحتنامه حدود خورشیدپاشا از اثر درویش پاشا به مراتب مفصل‌تر و مهم‌تر و حاوی دعوی بیشتری نسبت به حدّ و حدود مرزی ایران است. از این رو، منشی میرزا جعفرخان مشیرالدوله، میرزا محبعلی خان ناظم‌الملک مرندی یکانلو، که بعد از فوت میرزا جعفرخان جای او را گرفت و سال‌های متمادی به سمت ریاست هیأت ایرانی در کمیسیون تحدید حدود حضور می‌یافت، در چندرساله تحدید حدودی که به رشته تحریر درآورده است، بیش از اثر درویش پاشا به نقد و ردّ نوشته‌های خورشیدپاشا در سیاحتنامه حدود پرداخته است. برای نمونه در «لایحه در باب تعلق ملکیت و زنه...» فقرات متعددی از متن ترکی سیاحتنامه حدود را نقل و بعد از نقد و ردّ آنها بر اثبات حقانیت ایران در مناطق مورد ادّعی عثمانی پرداخته است (میرزا محبعلی خان، ۱۳۹۵: ۳۵۴-۳۵۶). بنابراین، میرزا محبعلی خان در آثار خود از اثر خورشیدپاشا مواردی را بیرون کشیده که بر حقانیت ایران دلالت دارد. وی حتی به عکس این روش نیز عمل کرده است. او با نگاه عدمی به نوشته‌های خورشیدپاشا، حقانیت ایران را اثبات کرده است. محض نمونه می‌نویسد:

کمالینکه شیوه و روش کار او چنین است که محال و عشایر عثمانیّه را با اسم و رسم و شماره خانوار آنها ثبت و ضبط می‌کرده است. (همان: ۳۴۰)

میرزا محبعلی خان همچنین در رساله مفصل دیگری با عنوان «لاحقه» به نقد و ردّ ادعاهای خورشیدپاشا در سیاحتنامه حدود پرداخته است. وی می‌نویسد:

خورشیدپاشا اگرچه خیلی اهتمام داشته است که هر مطلب را حتی الامکان به هر نحوی است به [طرزی] بنویسد که مقرون به صرفه عثمانیّه بوده باشد، معهذاً باز در اغلب جاها تصریحاً و بعضی جاها ایهاماً تمامی خط استاتوقوی (استاتسکو) ترسیمی مارا، که در ضمن لایحه سرحدیه خود بیان نموده‌ام، تصدیق نموده است. (همان: ۹۱)

میرزا محبعلی خان در رساله مذکور تک‌تک ادعاهای خورشیدپاشا را فقره به فقره با ذکر شماره صفحه سیاحتنامه نقل و ترجمه کرده و سپس به ردّ آنها پرداخته است (همان: ۹۰-۱۷۵).

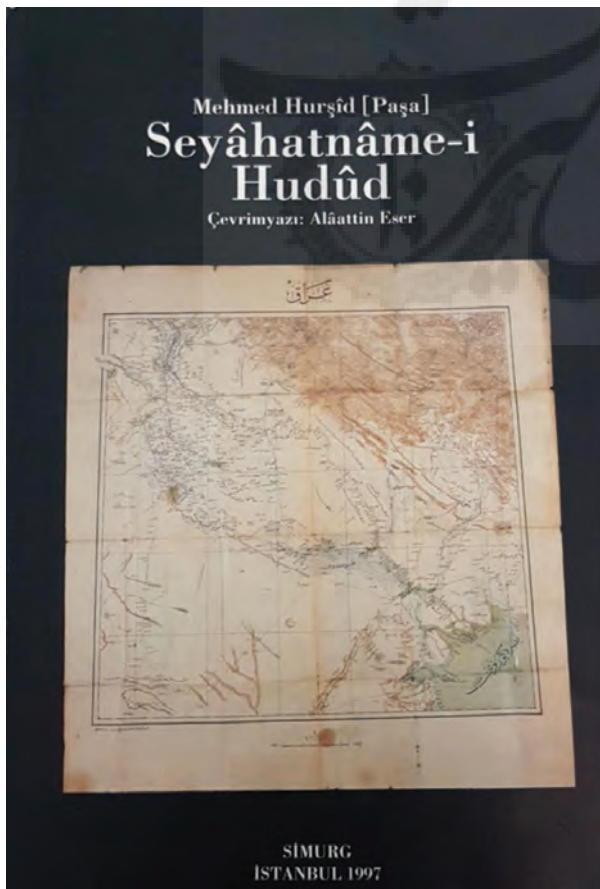
سیاحتنامه حدود نخستین بار در اروپا با انتشار مقاله ا.د. مورتمان، خاورشناس معروف آلمانی، در ۱۸۶۲م معرفی شد.^۱ گامازوف که در کمیسیون تحدید حدود، جزو مأمورین دولت روسیه بوده و سمت مترجمی سرهنگ چریکف را داشته است، رساله تحقیقات سرحدیه و سیاحتنامه حدود را به زبان روسی ترجمه و در ۵۷۵ صفحه منتشر کرده است (سن‌پترزبورگ، ۱۸۷۷/۱۲۹۴).^۲ سیاحتنامه حدود به زبان عربی نیز ترجمه و منتشر شده است.^۳ این اثر با وجود اهمیت زیادی که برای آگاهی از نظرات نماینده عثمانی درباره تحدید حدود دو کشور دارد هنوز به فارسی ترجمه نشده است.

۴۴. لایحه

خورشیدپاشا به جز سیاحتنامه حدود، یک لایحه مختصر

1. MORDTMANN, A. D. (1862). "Siahatanaméi Hodud (Beschreibung einer Reise nach der Grenze)". *Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie*, 8.
2. Мехмед Хуршид-эфенди (1877). *Сяхэт-намэ-и-худуд, Описание путешествия по турецко-персидской границе*. Санкт-Петербург: Типография О.И. Бакста.
3. خورشیدپاشا، رحلة الحدود بين الدولة العثمانية و ایران. ترجمه و تقدیم مصطفی زهران: مراجعة الصفصافی احمد القطوری. القاهرة: المركز القومي للترجمة، ۲۰۰۸.

- مشیرالدوله، میرزا جعفرخان. رساله تحقیقات سرحدیه. خطی، مجلس، ش. ۲۷۷۵.
- نصیری، محمدرضا (۱۳۷۱). اسناد و مکاتبات تاریخی ایران (قاجاریه). تهران: کیهان.
- MORDTMANN, A. D. (1862). "Siahatnaméi Hodud (Beschreibung einer Reise nach der Grenze)". *Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie*, 8.
- Mehmed Hurşid Paşa (1997). *Seyahatname-i Hudud*. İstanbul: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1971, Vol. XIX.
- Zekeriya Kurşun (2000). "Mehmed Hurşid Paşa'nın Seyahatname-i Hudud Adlı Eserine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Bâyezid Sancağı". *Türk kültürü İncelemeleri Dergisi* 2, İstanbul: 101-122.
- Мехмед Хуршид-эфенди (1877). *Сяхэт-намэ-ухудуд, Описание путешествия по турецко-персидской границе*. Санкт-Петербург: Типография О.И. Бакста.

دیگر در ۳۹ صفحه با عنوانی طولانی دربارهٔ تعیین حدود ایران و عثمانی نیز نوشته که در استانبول از سوی مطبوعه محمودبک در ۱۸۸۳/۱۳۰۰ به چاپ رسیده است.^۱

منابع

- آدمیت، فریدون (۲۵۳۵). امیرکبیر و ایران. تهران: خوارزمی.
- اینال، محمودکمال ابن‌الامین (۱۳۳۵). اوقاف همایون نظارت‌تنک تاریخچه تشکیلاتی و نظارک تراجم احوالی. [استانبول]: بی‌نا.
- ثریا، محمد (۱۳۰۸-۱۳۱۵). سبج عثمانی یا خود تذکره مشاهیر عثمانیه. استانبول: بی‌نا.
- چریکف (۱۳۵۸). سیاحت‌نامهٔ مسیوچریکف. ترجمهٔ آبکار مسیحی. به‌کوشش علی اصغر عمران. تهران: شرکت سهامی کتابهای جیبی.
- خورشیدپاشا (۱۸۸۳/۱۳۰۰). تعیین حدود ایرانیه، مأموریت‌نامهٔ فی ۲۸ صفر سنهٔ ۶۵ و فی کانون ثانی سنهٔ ۶۴ تاریخ‌نسخه طرف دولت علیه‌دن اعزام بیورلمش اولان متوفی درویش پاشا ایله برلکده بولنان انقره والیسی اسبق متوفی خورشیدپاشا طرفندن قلمه النمش اولان لایحه‌در. در سعادت، محمدبک مطبوعه‌سی.
- _____ (۲۰۰۸). رحله الحدود بین الدولة العثمانیه و ایران. ترجمه و تقدیم مصطفی زهران؛ مراجعه‌الصفافی احمد القطوری. القاهرة: المركز القومي للترجمة.
- درویش پاشا (۱۳۹۷). لایحهٔ تعیین حدود ایران و عثمانی (۱۲۶۸-۱۲۶۶ هجری قمری). ترجمه از ترکی عثمانی: میرزا جهانگیرخان ناظم‌الملک مرندی یکانلو. تصحیح و پژوهش نصرالله صالحی. تهران: طهوری.
- صالحی، نصرالله (به کوشش) (۱۳۷۷). اسنادی از روند انعقاد عهدنامهٔ دوم ارزنة‌الروم. تهران: وزارت امور خارجه.
- محبعلی خان ناظم‌الملک مرندی یکانلو (۱۳۹۵). مجموعهٔ رسائل و لویح تعیین حدود ایران و عثمانی. تصحیح و پژوهش نصرالله صالحی. تهران: طهوری.
- _____ (۱۳۹۶). ملاحظات و محاکمات (دو لایحه در تعیین حدود ایران و عثمانی، ۱۲۹۲ قمری). تصحیح و پژوهش نصرالله صالحی. تهران: طهوری.

۱. تعیین حدود ایرانیه، مأموریت‌نامهٔ فی ۲۸ صفر سنهٔ ۶۵ و فی کانون ثانی سنهٔ ۶۴ تاریخ‌نسخه طرف دولت علیه‌دن اعزام بیورلمش اولان متوفی درویش پاشا ایله برلکده بولنان انقره والیسی اسبق متوفی خورشیدپاشا طرفندن قلمه النمش اولان لایحه‌در. در سعادت، محمدبک مطبوعه‌سی، ۱۸۸۳/۱۳۰۰.